

INTRO

HEUVELLAB

**WELKOM
IN ONS
HEUVELLAB**

Heuveland, dat is 'een berg vol verhalen'...

Het zijn verhalen over onze 'bergen', die vele jaren bepaalden hoe de mensen hier woonden, werkten, leefden.

Ben je benieuwd naar deze verhalen?

Lees dan aandachtig het tekstje op elk paneel en voer daarna samen de bijbehorende opdracht uit.

**KLAAR OM
HEUVELLAND
TE
ONTDEKKEN?**

1

ONTSTAAN BERGEN

DAGZOMENDE AARDLAGEN

van 56 miljoen jaar tot 7 miljoen jaar oud

BOVENAANZICHT KEMMELBERG

KEMMELBERG PUZZEL

Leg de aardlagen in de juiste volgorde

1

HOE ONZE 'BERGEN' ONTSTONDEN

Tot 7 miljoen jaren geleden lag Heuvelland onder zee. Op de bodem van de zee waren er zandbanken. Dat zijn kleine zandheuvels onder water. Deze zandbanken bevatten kleine deeltjes ijzer.

Toen de zee zich langzaam terugtrok, staken die zandbanken boven het water uit. Door het contact met het zuurstof uit de lucht, klitten de ijzerdeeltjes en het zand samen tot hard ijzerzandsteen.

Zie je hier enkele stukken ijzerzandsteen liggen?

Vandaag vinden we dat ijzerzandsteen terug op de toppen van onze 'bergen'.

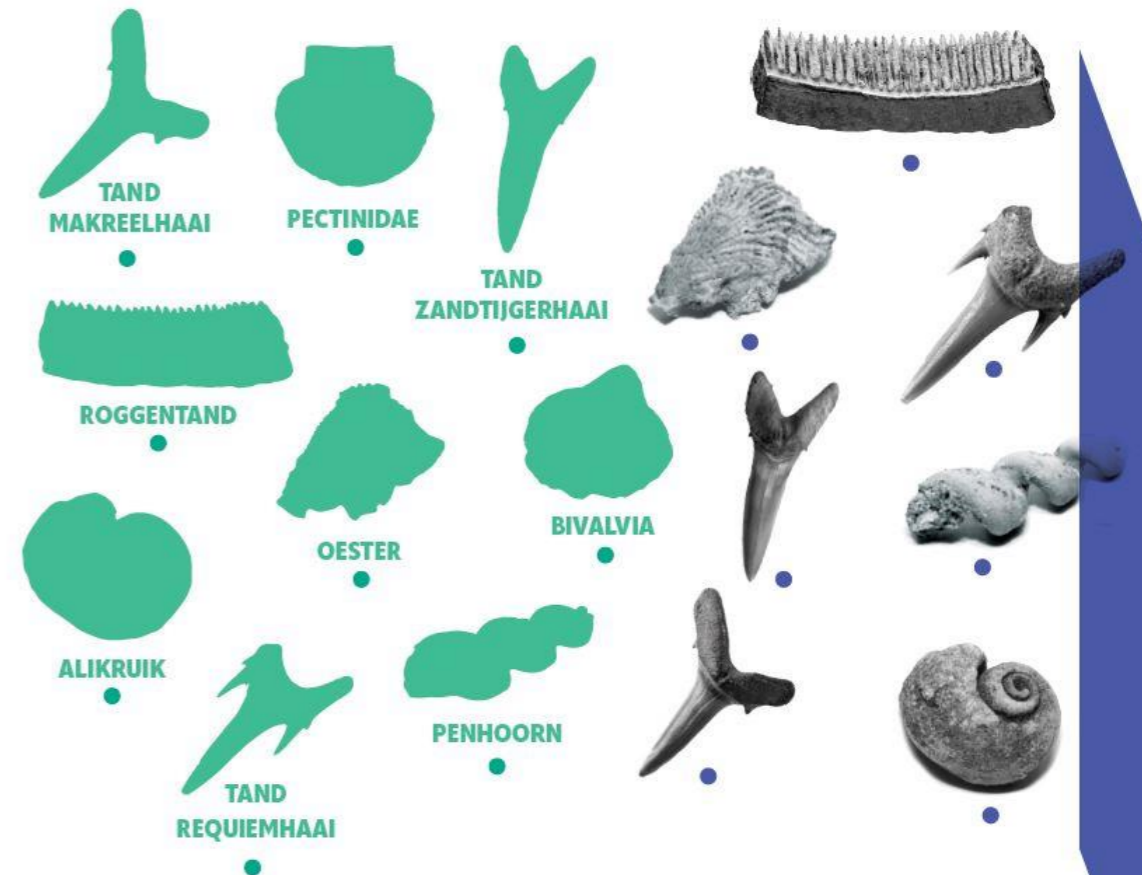
Ook de vele fossielen en haaiantanden die o.a. op de Scherpenberg werden gevonden, bewijzen dat Heuvelland vroeger een zee was.

HEUVELLAB

1

WELKE SCHADUW PAST BIJ WELKE FOSSIEL OF HAAIANTAND?

Zoek de juiste tweeling en laat het lampje branden!

WIST JE DAT...

... Heuvelland verschillende keren door zeeën werd overspoeld?

Bij elke overspoeling zette de zee telkens andere bodemdeeltjes af: zand, zandleem, klei... Daardoor heeft onze bodem nu verschillende aardlagen die op elkaar liggen.

WIST JEDAT...

... fossielen versteende resten van dieren en planten zijn die miljoenen jaren geleden zijn afgestorven?

WIST JE DAT...

... de grootste tand in de kijkkast van een uitgestorven haaiensoort komt, de 'striatolamia macrota' de voorloper van de huidige zandtijgerhaai.

TIP

Wil je meer weten over het ontstaan van onze bergen? Bezoek dan het nieuwe wijnbelevingscentrum in Nieuwkerke op het winddomein Cense de l' Alouette.

TIP

Wil je meer weten welke rol onze heuvels in de 'Grote Oorlog' speelden? Bezoek dan straks de eerste verdieping hieronder.

BERGEN TREKKEN DE MENSEN AAN

2

2

BERGEN TREKKEN MENSEN AAN

Zo'n 50.000 jaar geleden leefden er al mensen in kampen op de berg. We noemen hen jager- verzamelaars. Ze jaagden op grote en kleine wilde dieren, ze aten knollen en bessen. Ze zwierven door het landschap op zoek naar eten. In dat landschap lieten ze voorwerpen uit silexsteen achter, zoals deze in de kijkkast. Het was hier toen heel wat kouder dan nu. In het landschap stonden er geen bomen.

6.000 jaar geleden verschenen de eerste boeren in onze streek. Het klimaat was warmer geworden. In het landschap groeiden er vooral eikenbossen. De eerste boeren rooiden met silexbijlen delen van deze bossen om er akkers op aan te leggen. Ze trokken niet langer rond en bleven ter plaatse wonen.

2.500 jaar geleden leefden er Kelten op de Kemmelberg. Met de klei uit de grond boetseerden en bakten ze verschillende gebruiksvoorwerpen zoals bekers, potten en bordes. Ze woonden in een houten fort op de top van de berg.

HEUVELLAB

ONTDEK DE GROT- TEKENINGEN

Ga op zoek naar de grottekeningen.

Plaats jullie handen op het bord en ontdek de 5 figuren verstopt in het donker. Door de warmte van jullie handen komen ze tevoorschijn.

Welke dieren kunnen jullie zien?

WIST JE DAT...

... er in Heuvelland nog mammoeten, wolharige neushoorns en bizons hebben geleefd?

De slagand in de kijkkast is van een mammoet. Die werd in een kleigroeve gevonden, zo'n 15 km hier vandaan. De tand is 30.000 jaar oud.

WIST JE DAT...

... de eerste boeren ook al handel in silexvoorwerpen dreven met mensen uit Spienne.

Silex is een hard gesteente waarmee de mensen in de prehistorie wapens en werktuigen maakten. We noemen het ook vuursteen. Spienne ligt op 100 km van de berg. Daar was een mijn waaruit men deze silex haalde.

WIST JE DAT...

... de Kelten op de Kemmelberg potten, bekers en schalen maakten met eigen vormen, kleuren en tekeningen? We noemen dit 'Kemmelwaar'.

TIP

Ben je leerkracht lager onderwijs, vraag dan aan de balie naar onze 'glorie van de prehistorie' erfgoedkoffers.

De leerlingen gaan aan de slag met voorwerpen uit de steentijd.

TIP

Ben je ouder, vraag dan aan de balie naar onze 'kemmelberg games'.

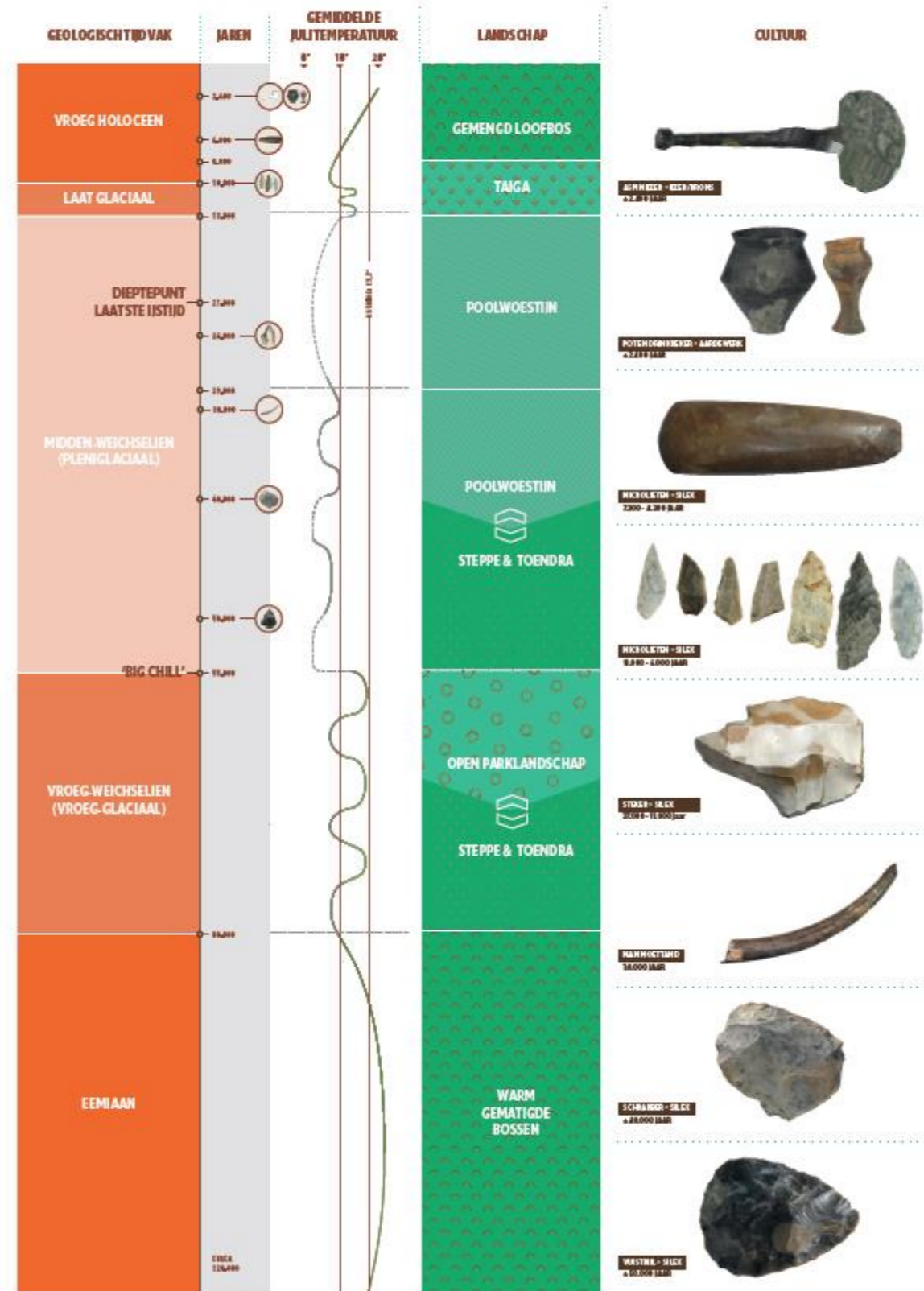
De kinderen maken spelenderwijs kennis met de steentijd.

TIP

Zin in een workshop 'Kemmelwaar'? Je maakt er kennis met het Keltenverhaal op de berg. Je ontwerpt duimpotjes, keramieken tegeltjes en hangertjes. Meer info en reservatie: www.kemmelwaar.be

TIJDSLIJN DE PREHISTORIE

Klimaat, landschap en menselijke
bewoning gaan hand in hand

3 BERG OM TE SCHUILEN

3 EEN BERG OM TE SCHUILEN

EEN BERG OM TE SCHUILEN

De Kemmelberg is zo'n 154 meter hoog. Op de top kan je heel ver kijken. Je ziet 'vijanden of wilde dieren' al van ver aankomen. Om er zich tegen te beschermen, bouwden de mensen versterkingen, zoals de Kelten 500 jaar voor Christus.

In 1566 brak er in onze streek een godsdienstoorlog uit. De opstandelingen of Geuzen staken kerken in brand. De reactie van de kerk was hard en gruwelijk. Onze bergen waren toen voor even een veilige schuilplaats voor de vele vluchtelingen.

Toen de Franse Zonnekoning, Lodewijk XIV, 100 jaar later Vlaanderen bij Frankrijk wilde voegen, verschoof hier de grens over de bergen enkele keren heen en weer. Deze grenspaal is er nog een stille getuige van.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog of 'Grote Oorlog' van 1914-1918 waren onze heuvels van militair belang. De soldaten die zich op de top van de berg verschuilden, konden de vijand beneden gemakkelijk besluisen en verslaan. Heel veel soldaten zijn hier in de lente van 1918 gesneuveld.

HEUVELLAB

WAAR IS PETRUS?

Bekijk deze boeiende wereldkaart eens zeer goed! Zie je die olifanten, giraffen, krokodillen en exotische dieren staan? De kaart is gemaakt door Petrus Plancius.

We hebben hem op drie verschillende plekken verstoppt op de kaart? Vind je hem terug? Maak er een spelletje van: wie vindt ze het eerst alle drie terug?

TIP

Wil je meer weten welke rol onze heuvels in de 'Grote Oorlog' speelden? Bezoek dan straks de eerste verdieping hieronder.

TIP

De Duitse WO1 site Bayernwald vertelt het verhaal van de ondergrondse oorlogsvoering. Aan de balie kan je tickets bekomen voor een bezoek. Voor kinderen is er een doe boekje. Leerlingen LO kunnen aan de slag met Missie Bayernwald.

WIST JE DAT...

... er tijdens de godsdienstoorlog in de 16de eeuw heel wat mensen naar Nederland vluchtten? Een vluchteling uit Dranouter - Petrus Plancius - tekende erg mooie en nauwkeurige wereldkaarten. Handelsschepen voerden ermee naar Indië.

WIST JE DAT...

... het Keltisch fort (500 voor Christus) volledig omheind was met een houten muur? Die was meer dan 900 meter lang.

WIST JE DAT...

... onze bergen voor de Duitse soldaten in de Eerste Wereldoorlog de laatste natuurlijke hindernis waren richting zee en de havens? Vandaar dat er hier zo hevig om gevochten werd.

TIP

In Dranouter - achter de kerk - staat er een monumentje ter nagedachtenis van Petrus Plancius.

TIP

Ben je leerkracht LO, dan zal onze Geuzenlesbrief je echt wel interesseren. We vertellen het verhaal van de godsdienstoorlog in onze streek en van de vluchtelingen toen en nu. Vraag ernaar aan onze balie.

TUSSEN DE BERGEN

TUSSEN DE BERGEN LIGT LANDBOUWGROND

De toppen van de bergen bestaan uit hard ijzerzandsteen, dat wisten jullie al. Hierop is geen landbouw mogelijk. De grond van de hellingen en de valleien bestaat vooral uit leem. Dat is er tijdens de ijstijden bovenop gewaaid. Het is zeer vruchtbare landbouwgrond: vrijwel alles groeit erop. Daarom hebben hier altijd landbouwers gewoond, van in de steentijd tot nu.

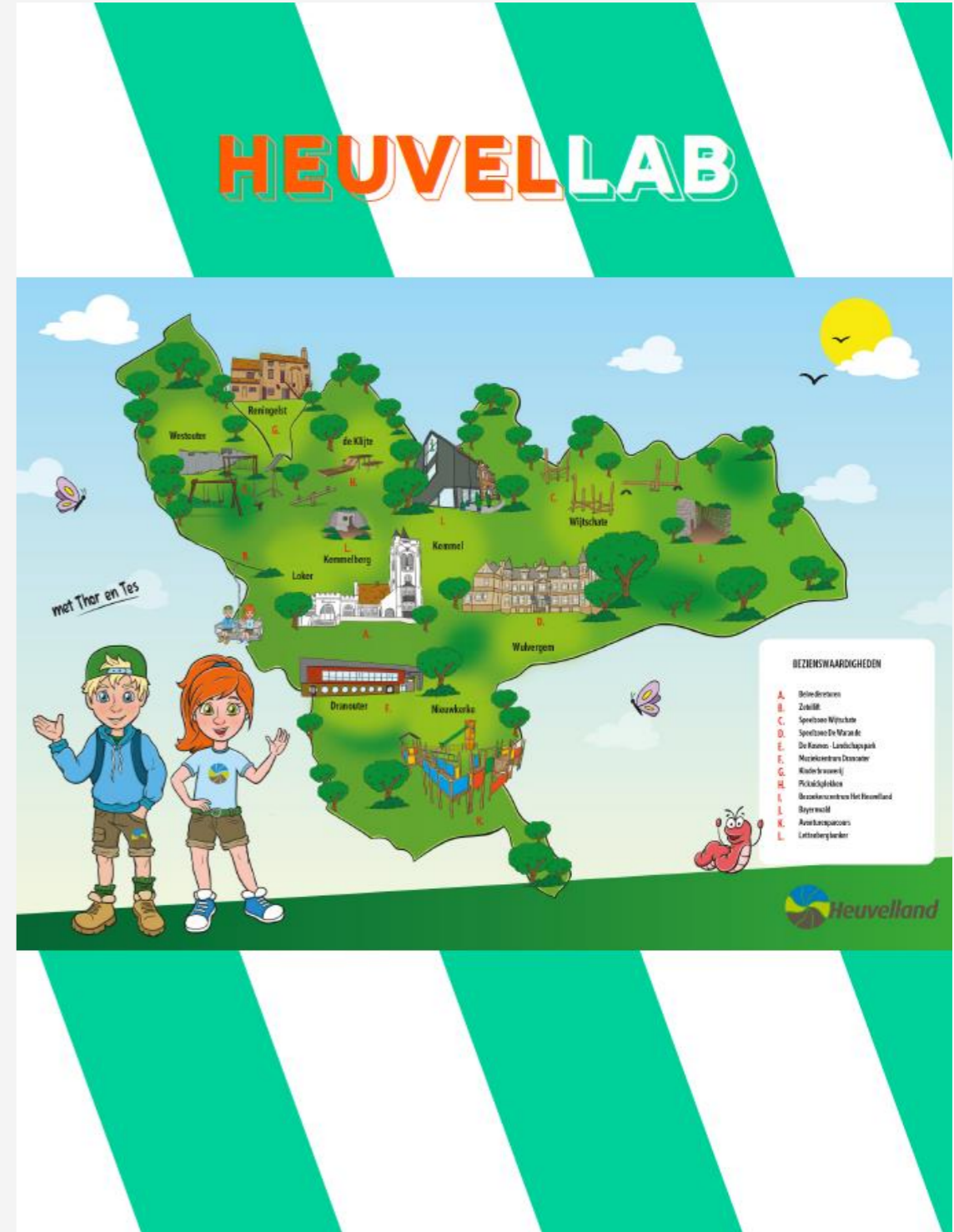
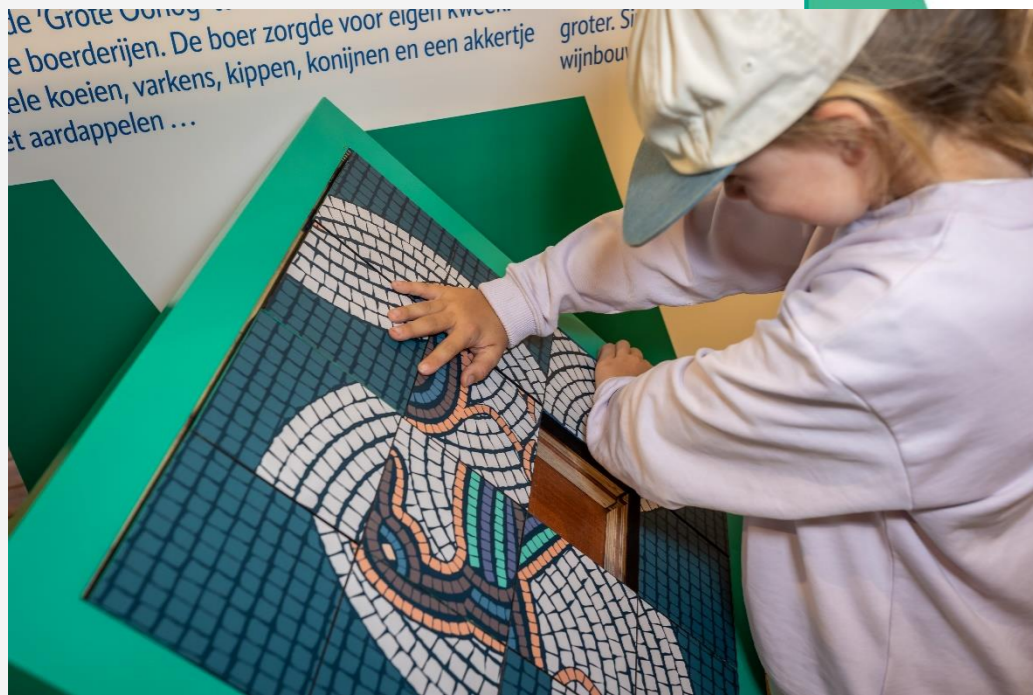
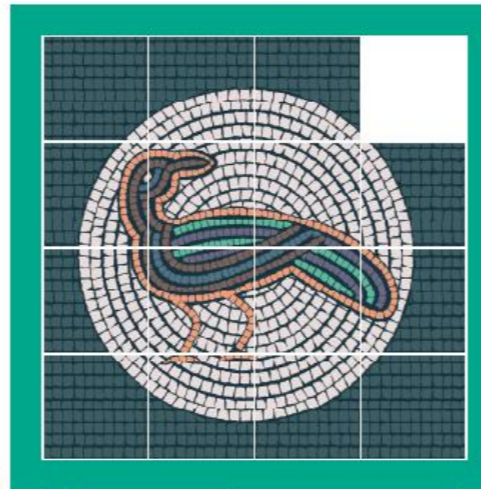
Voor de 'Grote Oorlog' telde Heuvelland 2.000 heel kleine boerderijen. De boer zorgde voor eigen kweek: enkele koeien, varkens, kippen, konijnen en een akkertje met aardappelen ...

Machines zoals tractoren hadden ze nog niet. Alles gebeurde met paard en kar en vooral met de eigen handen.

Vandaag tellen we in Heuvelland nog zo'n 240 grote landbouwbedrijven. Ze telen vooral graan, maïs, aardappelen en groenten. Ze houden melkvee, kippen en varkens. Deze producten worden verkocht in binnen- en buitenland. Alles gebeurt nu met grote machines. De akkers in het landschap werden hierdoor ook groter. Sinds 1996 is er ook wijnbouw in Heuvelland.

Bij opgravingen van de villa boerderij werd in Nieuwkerke een scherf van een pot gevonden met de afbeelding van een gans.

Zie je die in de kijkkast liggen? Proberen jullie samen van deze mozaïek opnieuw die gans te maken?

WIST JE DAT...

... eral graanteelt was in de tijd van de Romeinen? In Nieuwkerke, een dorp in Heuvelland, stond een 'villa boerderij' waar graan werd geteeld voor de Romeinse soldaten die aan de grens met de Rijn gelegerd waren. Ongetwijfeld liepen daar ook heel wat ganzen rond.

WIST JE DAT...

... in de middeleeuwen wijn, graan, vlees, vis en zelfs laken in houten tonnen werd bewaard en vervoerd? Een belangrijke verkeersweg liep over water: via de Douvebeek raakte men van Dranouter, Nieuwkerke en Wulvergem naar de Leie.

WIST JE DAT...

... Heuvelland momenteel 15.500 runderen, 96.500 varkens en 500.000 kippen telt?

TIP

Vraag aan de balie naar onze brochure: Wijnbouw Heuvelland. Je vindt er een overzicht van alle winddomeinen die te bezoeken zijn, al dan niet met een winkel en terras.

TIP

Ook Heuvelland kent zijn 'korte keten' plekken: vraag naar het kaartje aan de balie en proef erop los.

TIP

Heel wat oude hoeves zijn verbouwd tot charmante logies, een weekendje zeker waard! Vraag ons toeristisch magazine aan de balie.

KEMMEL AAN DE KEMMELBERG

5

5

HET DORPJE KEMMEL AAN DE KEMMELBERG

Heuvelland telt acht dorpen. Hier staan de meeste huizen en valt meteen de kerktoeren op. Kemmel ligt aan de voet van de Kemmelberg waar meerdere beekjes ontspringen. Het dorp ligt er tussenin.

Drinkbaar water uit de beek was belangrijk voor mens en dier. Dat vee werd verzameld op een weide midden in het dorp. Rond deze weide werden in de middeleeuwen de eerste woningen gebouwd. Het waren kleine boerderijen en werkplaatsen. Deze plek is nu het dorpsplein dat Dries wordt genoemd. Het is al 1000 jaar de plaats om vee te laten grazen, markt te houden, lakens te drogen, te spelen en te feesten.

De dorpingen waren de ondergeschikten van de kasteelheer; hij had de meeste gronden in het dorp. Zijn kasteel – eigenlijk een groot en mooi landhuis met een walgracht – stond aan de rand van het dorp. De kerk staat vlak naast het dorpsplein. Ooit was 'Meneer Pastoor' – een belangrijk persoon. Samen met de kasteelheer besliste hij wat goed was voor het dorp en zijn inwoners.

HEUVELLAB

Zin om je in te leven als dorping van 100den jaren geleden ?

Zet die muts of klak op, trek dat kleed of die vest aan, en speel het boltra spel.

Vergeet niet om een foto van jullie groepje te nemen.

ZET UW
KLAK
OP...

WIST JE DAT...

... historici veel te weten komen over de geschiedenis door archieven te bestuderen ?

Van Kemmel zijn er heel wat documenten bewaard vanaf de 16de eeuw: probeer je eens om zo'n oude tekst te lezen?

WIST JE DAT...

... het oude kasteel in de Grote Oorlog werd vernietigd en wat verder werd heropgebouwd?

Nu is het een gemeentehuis, 'De Warande'.

WIST JE DAT...

... de kerk werd omgebouwd tot een ontmoetingscentrum voor verenigingen?

TIP

Zin om straks nog enkele volkspelen te spelen op de Dries?

Dan kan: vraag naar onze bolderkar aan de balie. Deze is te huur tegen een democratische prijs.

TIP

Wil je meer weten over de kasteelheer van Kemmel?

Vraag dan aan de balie naar het Pad van Bommare en speel het ganzenspel.

HOOG OP DE BERG WAAIT WIND

HOOG OP DE BERG WAAIT WIND

Onze 'bergen' zijn ideale plekken om er molens op te zetten. De wind waait er veel en regelmatig.

In 1850, het topjaar van de molens in onze streek, draaiden er welgeteld 36. Met de molen werd vooral graan gemalen. De wind liet de molenwieken ronddraaien. De as van die wieken zette een houten machine van tandwielen in gang.

Die tandwielen lieten dan weer twee enorme maalstenen over elkaar wrijven. Hiertussen werd het graan geplet. Dat graan kwam van de vele kleine landbouwbedrijfjes uit de omgeving. De molenaar kon dus enkel werken als er voldoende wind op de berg was. Nu zijn al die molens uit ons landschap verdwenen.

Oorlogen hebben ze vernietigd. Want ze vormden een belangrijk uitkijk- en mikpunt. Sommige werden afgebroken omdat ze te weinig geld opbrachten. De opkomst van de verbrandingsmotor gaf onze molens uiteindelijk de doodsteek. Door die motor was de molenaar niet meer afhankelijk van de wind.

Nu staat er nog één molen in Westouter: de Lijstermolen.

HEUVELLAB

TANDWIEL MACHINE

Zie je de tandwielconstructie? Zoek samen uit hoe je die machine in gang kan zetten. Welke tandwielen passen op elkaar, vormen zo een werkend geheel en laten de wieken draaien?

1 VERBINDING

Maak een verbinding tussen de tandwielen om het ene tandwiel in beweging te zetten via het andere.

2 DRAAI RICHTING

Wanneer het ene tandwiel met de klok meedraait, zullen alle direct verbonden tandwielen tegen de klok indraaien.

3 BEWEGING OMZETTEN

Een klein tandwiel draait sneller dan een groot. Zo kan bijvoorbeeld een snelle beweging omgezet worden naar een trage. Het omgekeerde kan ook: van traag naar snel.

4 HAAKSE VERBINDING

Je kan tandwielen op verschillende wijzen aan elkaar verbinden. Dit is een haakse verbinding. Op deze manier kan je de beweging nog een andere richting uitsturen.

5 DE MOLEN LATEN DRAAIEN

Gebruik nu de opgedane kennis om te bouwen. De voorwaarde is dat je steeds jouw gebouwde stuk verbindt met dat van iemand anders! Gebruik de staven om de tandwielen op de molensteen te plaatsen. Laat de molen draaien door alles te verbinden. Succes!

WIST JE DAT...

... de laatste molenaar van de Lettenbergmolen, een zekere Maertens, zijn molen in 1905 heeft laten afbreken omdat hij te weinig opbracht?

Als herinnering heeft hij deze maquette gebouwd.

Ø200

WIST JE DAT...

... de eerste boeren in de prehistorie door te wrijven met een steen op een eenvoudige maalsteen het graan maalden?

WIST JE DAT...

... de eerste molens in de streek watermolens waren? Ze bleven op sommige plaatsen naast de windmolens staan, om er op dagen zonder wind, te kunnen werken.

WIST JE DAT...

... er heel veel oude spreekwoorden over molens bestaan? Hier zijn er enkele met hun betekenis. Snap je iets niet? Je vader of moeder kan het je vast uitleggen!

TIP

Met onze molenkoffer kunnen leerlingen LO kennis maken met het molenverhaal en de werking van een molen. Deze koffer is -mits reservatie- gratis te verkrijgen aan de balie.

TIP

Elke eerste zondag van de maand van mei tem oktober opent de Lijstermolen in de namiddag gratis zijn deuren. Bezoek op afspraak voor klassen en groepen is, mits reservatie, ook mogelijk: meer info aan de balie.

Ø150

6

LIJSTER MOLEN

Een stille molen maalt
geen meel.
*Je bereikt niets zonder te
werken.*

Wie het eerst komt,
die het eerst maalt.
*Als je het eerste ergens bent
dan word je ook als eerste
geholpen.*

Dat is koren op zijn molen.
Dat komt hem goed van pas.

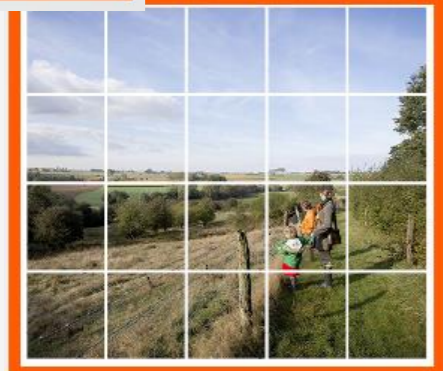
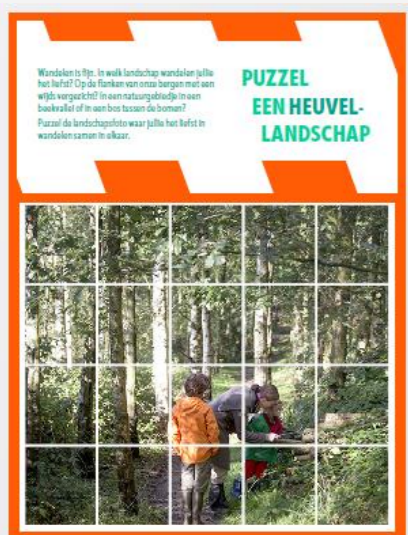
Hij heeft een klap van de
molen gekregen.
*Hij is niet helemaal bij zijn
verstand.*

Zolang de ezel
zakken draagt, heeft de
molenaar hem lief.
*Iemand wordt geprezen
zolang hij goed zijn werk
doet.*

Twee harde stenen
malen zelden fijn.
*Twee mensen die niet willen
toegeven, kunnen niet
samenwerken.*

De molen naar de wind
keren.
*Je goed aanpassen aan de
omstandigheden.*

BERGEN LOKKEN TOERISTEN

BERGEN LOKKEN TOERISTEN

Het is plezierig wandelen op de toppen van onze bergen. De vergezichten zijn er adembenemend. Bij helder weer kan je zelfs de kust zien.

De eerste toeristen in de 19de eeuw waren rijke mensen. Op de top van de Kemmelberg stond een uitkijktoren. Samen met het doolhof in het dorp was dit dé topattractie van onze streek.

Toen kwam de 'Grote Oorlog'. Onze dorpen werden vernield, de Kemmelberg werd een maanlandschap. Na deze gruwel kwam het oorlogstoerisme op gang. Zij die een vader of broer in de oorlog verloren, bezochten de plek waar hun geliefden gesneuveld waren. Anderen kwamen uit nieuwsgierigheid.

Heuvelland werd opnieuw opgebouwd en kort na de Tweede Wereldoorlog kwamen het massatoerisme en de jeugdkampen op gang. De gewone mensen werden welvarender en kregen meer vrije tijd.

De bergen trokken heel wat 'zondagtoeristen' aan. Een daguitstap naar de bergen was een welgekomen afwisseling. Je kon er wandelen, fietsen, iets eten of drinken. De zetelft zorgt nog steeds voor een fijne 'zweefervaring' over ons landschap.

PUZZEL EEN HEUVEL-LANDSCHAP

Wandelen is fijn. In welk landschap wandelen jullie het liefst? Op de flanken van onze bergen met een wijds vergezicht? In een natuurgebiedje in een beekvallei of in een bos tussen de bomen?

Puzzel de landschapsfoto waar jullie het liefst in wandelen samen in elkaar.

WIST JE DAT...

... er in de voet van de eerste uitkijktoren een berenkooi zat?

De beer was voor velen een 'exotisch' dier en trok veel kijklustigen aan.

WIST JE DAT...

...er vanuit Frankrijk een stoomtram liep via Nieuwkerke naar Kemmel?

Nuttig voor Franse toeristen om hier een uitstapje te maken.

WIST JE DAT...

... ook vandaag toerisme voor Heuvelland een belangrijke bron van welvaart is?

Jaarlijks overnachten hier zo'n 30.000 toeristen.

WIST JE DAT...

... het DNA van Heuvelland volgende elementen bevat: *natuur en landschap, zorgeloos genieten en beleven, rust en landelijkheid.*

TIP

Vraag aan de balie naar onze brochure met arrangementen voor groepen en families. Ze laten jullie proeven van het gulle Heuvelland.

TIP

Onze website www.toerismeheuvelland.be biedt je alle informatie én inspiratie aan om een zorgeloze vakantie door te brengen in onze gemeente.

TIP

Heel wat logies heten fietsers en stille genietters met een aanbod op maat welkom. *Je vindt ze terug op onze website.*

TIP

Onze speurtochten voor kids zijn een aanrader! Verrassende mysteries, gezellige doe-opdrachten en leuke weetjes blijven hen onderweg boeien. *Vraag ernaar aan de balie.*